

*Левченко Д. В.,
здобувач кафедри теорії держави і права
НУ «Одеська юридична академія»*

ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ

Анотація. У статті здійснено спробу розмежування понять «суб'єктивне право» та «законний інтерес» на основі їх порівняльного аналізу. Продемонстровано риси схожості та риси відмінності між ними. Доведено, що законні інтереси в силу своєї ініціативної сутності є похідними по відношенню до суб'єктивних прав правовими засобами, що зумовлює специфіку їх захисту та гарантування.

Ключові слова: правові засоби, суб'єктивні права, законні інтереси.

Постановка проблеми. У сучасній юриспруденції все більша увага приділяється співвідношенню правових засобів у їх єдиній системі правового впливу на поведінку людей. При цьому найбільш активно обговорюється проблематика виявлення співвідношень між поняттями «суб'єктивне право» та «законний інтерес», оскільки вони виступають доволі близькими за своїм змістом та формою явищами. Але актуальність такого дослідження зумовлена не лише догматичними міркуваннями, але й цілком реальною необхідністю виявлення різних форм проявів цих понять у правовій системі.

Мета статті полягає у встановленні співвідношення між поняттями «суб'єктивне право» та «законний інтерес».

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. У юридичній науці устоялася точка зору, за якою суб'єктивне право і законний інтерес, хоча і мають схожу природу, все ж не сприймаються як синонімічні категорії. Зокрема, про це пишуть Р.Є. Гукасян, О. Г. Певзнер, О. Ф. Скакун, В. В. Субочев, В. О. Тархов, А. Л. Ципкін, А.І. Єкімов та ін. В той же час, є і інша точка зору, яка підтримується, зокрема, Г. В. Мальцевим.

Викладення основного матеріалу. Методологічна процедура порівняння понять завжди передбачає пошук рис схожості та відмінності. При цьому по відношенню до суб'єктивних прав та законних інтересів рис відмінностей, як правило, виділяють більше, оскільки вони знаходяться в одній і ті ж самій площині – виражають правову активність особистості.

Розглянемо основні риси схожості і відмінності, наявні у суб'єктивних прав і законних інтересів. В. В. Субочев називає такі риси схожості суб'єктивних прав і законних інтересів:

1) суб'єктивні права і законні інтереси особистості передбачають передусім задоволення її власних

інтересів. Вони виступають своєрідними шляхами їх реалізації, маючи при цьому єдині цілі – задовольняти інтереси і потреби, що не суперечать по своїй суті загальнодержавним. Суб'єктивне право і законний інтерес – це дві форми правового опосередкування соціальних інтересів і їх охорони. Вони фокусують в собі певне поєднання особистих і суспільних інтересів;

2) суб'єктивні права і законні інтереси мають диспозитивний характер і знаходяться у сфері дозволеного. Їх здійснення є правомірною поведінкою і пов'язується головним чином з такою формою реалізації права, як використання;

3) суб'єктивні права і законні інтереси є дуже дієвим способом управління і впливу на суспільні процеси, правовідносини, що складаються і вже склалися, між найрізноманітнішими суб'єктами. Наділяючи одних осіб правами (а інших, відповідно, конкретними обов'язками) або певним чином сприяючи реалізації існуючих законних інтересів, механізм правового регулювання досягає поставлених цілей, впливаючи на усю сукупність соціальних зв'язків і стосунків;

4) категорії, що розглядаються, спираються на закон, на об'єктивно існуюче право і не можуть містити протиправних елементів, бажань;

5) суб'єктивні права і законні інтереси опосередковують практично усі сфери життя суспільства. І якщо існують певні питання, які не можуть бути врегульовані за допомогою суб'єктивних прав, то в цю сферу однозначно проникають законні інтереси. Точніше, вони формуються в самому середовищі, якому б віддаленому від нормативно-правового регулювання воно не було;

6) законні інтереси і суб'єктивні права доповнюють і залежать один від одного. Законні інтереси багато в чому похідні від вже існуючих прав, суб'єктивні ж права або породжуються типізацією законних інтересів, або сприяють їх належній і ефективній реалізації, будучи (за великим рахунком) методологічною основою їх втілення в життя;

7) і той і інший засіб мають визнання і захист з боку держави. Зрозуміло, що міра захищеності прав і законних інтересів є різною, проте ці правові феномени є невід'ємною складовою механізму правового регулювання і правового статусу особистості;

8) обидві досліджувані категорії тісно пов'язані з юридичними обов'язками і відповідальністю;

9) поєднуючи в собі особисті, групові, суспільні і державні інтереси, ці категорії спираються на діалектичну єдність інтересів особи, суспільства і держави, інтересів і права [1, 110-112].

Схожій позиції щодо спільних рис суб'єктивних прав та законних інтересів дотримується О. Ф. Скакун відмічаючи, що законні інтереси і суб'єктивні права: є правовими дозволами (можливостями); зумовлені матеріальним і духовним життям суспільства; сприяють розвитку соціальних зв'язків, поєднуючи особисті і громадські інтереси; виступають способами правового регулювання; спрямовані на задоволення власних інтересів; мають диспозитивний характер; є самостійними елементами правового статусу особистості; реалізуються у формі використання; виступають об'єктами правової охорони і захисту, гарантуються державою; служать критерієм законних діянь [2, 575].

Безперечною є схожість багатьох пунктів, в той же час є і відмінності, що викликають необхідність прокоментувати їх. Так, В. В. Субочев говорить тільки про визнання і захист з боку держави (пункт 7), а О. Ф. Скакун додає ще і гарантованість з боку держави (пункт 9). Зазначимо, що при подальшому аналізі законних інтересів О. Ф. Скакун пише, що законний інтерес має слабку міру матеріальної забезпеченості, найменшу міру гарантованості, реалізується тільки тоді, коли для цього фактично створюються умови [2, 576].

Коли йдеться про суб'єктивні права, гарантованість з боку держави не ставиться під сумнів, зокрема, ч. 2 ст. 22 Конституції України встановлює, що «конституційні права і свободи гарантуються». В той же час, говорити про гарантованість законних інтересів швидше не доводиться, оскільки їх гарантії є не повними.

Так, до внутрішньодержавних юридичних гарантій суб'єктивних прав відноситься сукупність правових засобів (органи державної влади, державні і недержавні правоохоронні органи, система права і законодавства), які забезпечують реалізацію суб'єктивних прав і свобод індивіда, а також захищають і охороняють їх від незаконних обмежень і порушення [3, 129].

Очевидно, що у випадку з суб'єктивним правом ступінь гарантованості буде набагато вищою і однозначно повинна забезпечувати реалізацію суб'єктивного права, коли йдеться про законний інтерес, то тут гарантія швидше за все не може бути застосована. Наприклад, кожна людина, згідно ст. 34 Конституції України має право на свободу думки і слова, не вільне вираження своїх поглядів і переконань. Звідси випливає, що людина може відстоювати свої переконання і право їх вільного вираження усіма доступними правовими засобами, зокрема тими способами, які перераховуються в ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України. В той же час, у цієї людини може

бути цілий ряд законних інтересів, пов'язаних з названим правом, зокрема – інтерес висловити свою точку зору в прямому ефірі по центральному телеканалу. Такий інтерес цілком може бути реалізований, але гарантувати його практично неможливо. Можна навести й інший приклад: суб'єктивне право на щорічну відпустку, передбачене ст. 74 Кодексу законів України про працю є гарантованим, проте законний інтерес в отриманні відпустки в певну пору року – не має правових гарантій.

Відмінності, що існують між законними інтересами і суб'єктивними правами О. Ф. Скакун оцінюється по п'яти параметрах:

1) суб'єктивне право є можливістю правового характеру, можливістю користуватися благом у межах, встановлених законом. Законний інтерес є можливістю фактичного, а не правового характеру, тобто можливістю користуватися благом, без чітких меж (міри) дозволеної поведінки і права вимагати певних дій від інших осіб («усічена правова можливість»);

2) суб'єктивне право має індивідуально-визначений характер, оскільки в законодавстві закріплено (сформульовано) правовий дозвіл. Законний інтерес має загальний характер, оскільки в законодавстві відсутня вказівка на необхідність діяти строго певним чином (не сформульований правовий дозвіл), воно впливає з сукупності правових норм і принципів, сутності законодавства;

3) суб'єктивне право має в розпорядженні систему правоможностей: право на власні дії, право на чужі дії, право вимагати захисту. Законний інтерес не передбачає можливості вимагати і найчастіше виражається в проханні;

4) суб'єктивне право має більшу стимулюючу силу, ніж законний інтерес, оскільки воно відбиває найбільш суттєві соціальні інтереси і має більш насичений юридичний зміст;

5) суб'єктивне право має вищий ступінь матеріальної забезпеченості, гарантованості завдяки його тісному зв'язку з благом і його захистом. Законний інтерес має слабкий ступінь матеріальної забезпеченості, найменшу міру гарантованості, реалізується тільки тоді, коли фактично створюються необхідні умови для цього [2, 575-576].

Альтернативну точку зору пропонує Т. О. Пікуля, розмежовуючи суб'єктивне право і законний інтерес за такими ознаками:

1) Вони не співпадають за своєю сутністю, бо законні інтереси, на відміну від суб'єктивних прав, є звичайною правовою дозволеністю, яка має характер прагнення, у якій відсутня вказівка діяти чітко закріпленим у законі чином і вимагати відповідної поведінки від інших осіб, і яка не забезпечена конкретним юридичним обов'язком;

2) У законних інтересах опосередковуються тільки ті запити, які не можна ще забезпечити матеріально, фінансово (у тому ж обсязі як і суб'єктивні права);

3) У законних інтересах опосередковуються прагнення, які право не встигло «перевести» у суб'єктивні права у зв'язку із швидкоплинністю суспільних відносин (неможливість опосередкувати інтереси у «ширину» – правова прогалина) і які не можна типізувати у зв'язку із їх індивідуальністю, випадковістю, рідкістю тощо (неможливість опосередкувати інтереси у «глибину»);

4) У законних інтересах відображаються менш значущі потреби;

5) Законні інтереси переважно формально у законодавстві не закріплюються, не мають чіткої системи, менш конкретні, визначені;

6) Законні інтереси менше гарантовані, виступають менш досконалою формою опосередкування потреб суб'єктів [4, 157].

В. В. Субочев у своєму дослідженні також приводить ряд фундаментальних відмінностей між суб'єктивним правом і законним інтересом.

1. Законний інтерес, на відміну від суб'єктивного права, нормою права конкретно не закріплюється, а лише відповідає їй. Так, ч. 2 ст. 15 Цивільного кодексу України визначає, що «кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства». Норма права може охороняти і закріплювати існування самих законних інтересів в цілому, але не кожен законний інтерес окремо. Звідси витікає і різний ступінь гарантованості вказаних інститутів.

2. Якщо суб'єктивне право носить індивідуально-визначений характер (визначені носій права, контрсуб'єкт, усі основні атрибути поведінки – її міра, вид, обсяг, межі в часі і просторі тощо), то законний інтерес, не будучи в основному віддзеркаленим в законодавстві, не передбачений конкретними правовими приписами [5, 106]. Справедливими тут будуть слова М. В. Вітрука, що «особливості змісту законного інтересу, на відміну від права полягають в тому, що межі правоможності законного інтересу чітко не сформульовані в конкретних правових нормах, а впливають з сукупності правових норм, діючих правових принципів, правових дефініцій» [6, 109].

3. І суб'єктивне право, і законний інтерес – шляхи задоволення інтересів суб'єктів правовідносин. Проте, ці способи володіння бажаним благом знаходяться в якісно різних площинах. Якщо перший – більш гарантований, то другий – поширеніший, якщо першому кореспондує юридично забезпечена можливість, то на стороні другого – лише незабороненість і сукупність певних чинників і обставин, що сприяють вірогідному захисту останніх.

4. Логічно продовжити, що відрізнятися законний інтерес і суб'єктивне право будуть і способами,

формами своєї реалізації. Реалізація інтересів, визнаних державою істотними і закріплених у вигляді суб'єктивних прав, залежить передусім від бажання і намірів суб'єкта правовідносин, від його знання своїх прав і обов'язків. Тут відбувається якби співпраця держави і суб'єкта правовідносин на ґрунті безперешкодної реалізації наданих людині прав. Законні інтереси мають доказову форму реалізації, коли для втілення останніх в дійсність суб'єктові правовідносин необхідно: а) обґрунтувати правомірність і законність своїх інтересів і висунених відповідно до них вимог; б) спромогтися знайти захист, що здатен виходити від компетентних органів у разі визнання ними значущості і правомірності висунених суб'єктом домагань, і змогти скористатися нею.

Подібна доказова форма реалізації законних інтересів дуже непроста і має на своєму шляху безліч об'єктивних і суб'єктивних перешкод. Крім того, учасник суспільних відносин, усвідомивши, що його домагання конкретно не зафіксовані в нормі права, часто перестає їх відстоювати, не сподіваючись скористатися бажаним благом. Багато які з перешкод реалізації законних інтересів є наслідками існуючої правової системи, правової культури кожного і правової свідомості населення в цілому. Безкарність і бюрократизм, знеособленість багатьох процедур і форм захисту навіть очевидно порушених прав також відіграють свою згубну роль.

5. Суб'єктивне право і законний інтерес – різні форми правового опосередкування інтересів особистості. Суб'єктивні права опосередковують інтереси «надійніше», бо їх реалізації кореспондують певні державні гарантії і обов'язки третіх осіб. Проте, законні інтереси – це своєрідні правові імпульси, які проникають набагато глибше суб'єктивних прав.

6. Суб'єктивне право і законний інтерес – різні способи правового регулювання. Призначення права – вплив на суспільні відносини і адекватне їх регулювання. За допомогою одних лише суб'єктивних прав, їх стимулюючої і обмежуючої функцій це зробити неможливо, бо правова нормативність утілює в собі не усе, необхідне для цього.

Існує ще одна відмінність суб'єктивних прав і законних інтересів, на яку хотілося б звернути увагу. Вона диктується сукупністю чинників і обставин, що супроводжують їх реалізацію. Суб'єктивне право, що належить учасникові правовідносин, закріплює згадану сукупність в диспозиції норми, наприклад, через обов'язки контрагентів тощо. Якщо подібні чинники не враховані, то і вплинути істотним чином на само право вони не можуть. Максимум – на ефективність і міру його реалізації. Із законним інтересом ситуація складається інакше: реалізація законного інтересу якраз і залежить від сукупності конкретних чинників і обставин у кожному окремому випадку. Вказаний аспект є невід'ємним елементом законного інтересу,

тому і позначається на його долі безпосередньо. Ці чинники враховуються і при захисті законних інтересів, і при самій «кваліфікації» певних спрямувань суб'єкта і його домагань на користування конкретним благом як «законних інтересів» з усіма наслідками, що випливають звідси. Таким чином, залежно від приналежності до якої-небудь з даних категорій сукупність конкретних чинників і обставин може грати вирішальну роль, будучи невід'ємним елементом категорії, або лише несуттєвим чином позначатися на розвитку ситуації [1, 138-140].

Отже, законні інтереси і суб'єктивні права можуть бути розглянуті як дві форми правового дозволу, два способи віддзеркалення інтересів особи. Вони знаходяться в діалектичній єдності і тісному взаємозв'язку, незважаючи на цілий ряд відмінностей в їх правовій природі.

За думкою української дослідниці інтересів у цивільному праві О.І. Чепис, трансформація інтересів у суб'єктивні права відбувається з такою схемою: соціально-економічні (фактичні) інтереси → перевірка на відповідність діючому цивільному законодавству → законні інтереси → інструмент → суб'єктивні права [7, 10]. При цьому, вчена виходить з розмежування понять «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес». «Охоронюваним законом інтересом» визнається такий інтерес, що: не може суперечити загальним засадам цивільного законодавства; виходить за межі змісту суб'єктивного права, співвідноситься з ним як ціль і засіб; не опосередковане правовими нормами; має на меті задоволення соціально-економічних потреб; означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та /або нематеріальним благом; реалізується у цивільних правовідносинах; є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони. Категорія «законний інтерес» позначає соціально-економічні (фактичні) інтереси, що відповідають діючому цивільному законодавству. Однак, як вже зазначалося у підрозділі 1.3, аналіз вітчизняного законодавства і юридичної практики не дає підстав для змістовного розмежування понять «інтерес», «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес».

Опосередкування інтересів особистості в суб'єктивних правах і законних інтересах розглядається російським теоретиком права Г. В. Мальцевим, який пише про інтереси особистості, що вони не усі можуть бути опосередкованими в окремих суб'єктивних правах:

– по-перше, тому, що пов'язана із суб'єктивним правом можливість юридично претендувати на певні блага, дії інших осіб, не може бути в сучасних умовах забезпечена стосовно абсолютно усіх людських інтересів;

– по-друге, можливості правової системи в частині детальної регламентації індивідуальних інтересів обмежені; якби право виражало і регламентувало усі інтереси особи в особливих нормах і правах, то воно було б надзвичайно складною, незорою і мало придатною для практичних цілей системою. Тому правовій регламентації піддаються лише певні інтереси особи, що є життєво важливими для усіх членів суспільства (чи частини), типовими, тобто такими, які найяскравіше виражають суть суспільних відносин (характерні для них), мають відоме соціальне значення [8, 134].

Висновки. Підводячи підсумок розгляду схожості і відмінностей між суб'єктивними правами і законними інтересами, зазначимо, що ці риси схожості і відмінності можна розділити на змістовні і формально-юридичні. Схожість суб'єктивного права і законного інтересу із змістовного боку полягає в тому, що законний інтерес і суб'єктивне право виражають прагнення суб'єкта до задоволення певної потреби.

З формально-юридичного боку суб'єктивне право і законний інтерес мають такі загальні риси: законний інтерес і суб'єктивне право є можливостями, що надаються законодавством, – перший неявно, а другий – чітко визначено; законні інтереси і суб'єктивні права мають юридичні гарантії захисту і реалізації.

Між законним інтересом і суб'єктивним правом очевидні і відмінності. Із змістовного боку відмінність полягає в тому, що якщо суб'єктивне право є домаганням у формі необхідності, то законний інтерес – у формі бажання. До того ж, законний інтерес особистості є нестандартним віддзеркаленням її потреби, на відміну від суб'єктивного права, яке є типовим. Формально-юридичні відмінності такі: віддзеркаленість в об'єктивному праві має різну міру: якщо суб'єктивне право чітко зафіксоване в позитивному праві, то законний інтерес лише згадується в загальних фразах; законний інтерес не включає правоможності вимагати певних дій, а припускає лише можливість прохання; слабка міра правової гарантованості законного інтересу в порівнянні з суб'єктивним правом; законний інтерес конкретизується в реальних правовідносинах, на відміну від суб'єктивного права, яке в такій конкретизації не має потреби і може бути реалізоване поза правовим відношенням.

Література:

1. Субочев В. В. Законные интересы / В. В. Субочев; Под ред. А. В. Малько. — М. : Норма, 2008. — 496 с.
2. Скаун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс : учеб. / О. Ф. Скаун. — Х. : Эспада, 2007. — 839 с.
3. Крестовская Н. Н. Теория государства и права. Элементарный курс : учеб. пособ. / Крестовская Н. Н., Матвеева Л. Г. — Х. : Одиссей, 2007. — 384 с.
4. Пікуля Т. О. «Суб'єктивне право» — «законний інтерес»: поняття та діалектика співвідношення / Т. О. Пікуля // Кримський юридичний вісник. — 2010. — Вип. 3, ч. 2 (10). — С. 151-157.

5. Малько А. В. Законные интересы как правовая категория : монография / Малько А. В., Субочев В. В. — СПб: Юридический центр Пресс, 2004. — 359 с.
6. Права личности в социалистическом обществе / Витрук Н. В., Карташкин В. А., Ледах И. А., Мальцев Г. В., и др.; Отв. ред.: Кудрявцев В. Н., Строгович М. С. — М.: Наука, 1981. — 458 с.
7. Чепис О.І. Інтереси в цивільному праві: сутність, місце та особливості захисту: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук ; спец. : 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О.І. Чепис. — Харків, 2010. — 21 с.
8. Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности (Теоретические вопросы) / Г. В. Мальцев. — М.: Юрид. лит., 1968. — 143 с.

Левченко Д. В. Законные интересы и субъективные права в системе правовых средств

Аннотация. В статье предпринята попытка разграничения понятий «субъективное право» и «законный интерес» на основе их сравнительного анализа.

Продемонстрированы черты сходства и черты различия между ними. Доказано, что законные интересы в силу своей инициативной сущности являются производными по отношению к субъективным правам правовыми средствами, обуславливают специфику их защиты и обеспечения.

Ключевые слова: правовые средства, субъективные права, законные интересы.

Levchenko D. Legitimate Interests and Subjective Rights in the System of Legal Remedies

Summary. This article attempts to provide a distinction between «subjective right» and «legitimate interest» based on their comparative analysis. The similarities and differences between the two traits are demonstrated. It is proved that the legitimate interests due to their proactive nature are derived with respect to subjective rights through legislation that determines the specificity of its protection and guarantee.

Keywords: legal remedies, subjective rights, legitimate interests.